

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

მიხეილ კეკელია, გიორგი ნადარეიშვილი

აკადემიკოსი

ისიდორე დოლიძე

100

თბილისი

2015

იბეჭდება საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის
საგამომცემლო-სარედაქციო საბჭოს გადაწყვეტილებით

ISBN 978-9941-0-8682-3

ისიდორე დოლიძე

სამეცნიერო და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის მოკლე მიმოხილვა

გამოჩენილი ქართველი მეცნიერი და საზოგადო მოღვაწე – ისიდორე დოლიძე იყო საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილი წევრი, საქართველოს სსრ მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწე, იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის კათედრის პროფესორი, ეკონომიკის და სამართლის ინსტიტუტის ქართული სამართლის ისტორიის განყოფილების ხელმძღვანელი.

ქართული სამართლის ისტორიას, როგორც ქართველოლოგიური მეცნიერების უმნიშვნელოვანეს დისციპლინას, აკად. ივ. ჯავახიშვილმა დაუდო სათავე. მისი გარდაცვალების შემდეგ ამ მამულიშვილური წამოწყების უშუალო გამგრძელებელთა შორის ი. დოლიძეს ერთ-ერთი საპატიო ადგილი უჭირავს. მან თავის სამეცნიერო მოღვაწეობაში თანმიმდევრულად გაატარა და პრაქტიკულად განახორციელა ივ. ჯავახიშვილის ანდერძი ქართული საისტორიო მეგლების გამოცემისა და შესწავლის შესახებ.

სამართლის ისტორიის კვლევა ი. დოლიძის სამეცნიერო მოღვაწეობაში მჭიდროდაა დაკავშირებული

ქართული თუ მსოფლიო სამართლის ძეგლთა გამოცემასთან. ი. დოლიძე იყო ტექსტოლოგი და წყაროთმცოდნე. მისი გამოკვლევები და ტექსტოლოგიური სამუშაოები ქართული სამართლის ისტორიის დარგში მიმდინარეობდა ევროპისა და ძველი აღმოსავლეთის სამართლის კვლევის პარალელურად. ამგვარი კომპლექსური მიება გარკვეული მიზნით იყო განპირობებული. მკვლევარს ღრმად ჰქონდა შეგნებული, რომ ქართველი ხალხის სამართლის ისტორიის სრულყოფილი შესწავლისათვის აუცილებელია ქართული სამართლის შეპირისპირება თანადროულ ევროპულ და აღმოსავლურ სამართალთან. როგორც სამართლის მსოფლიო ისტორიაში ღრმად ჩახედულს, ევროპული და კლასიკური ენების სათანადოდ მცოდნეს, ი. დოლიძეს უნარი შესწევდა მკითხველისათვის მშობლიურ ენაზე მიეწოდებინა აღმოსავლური და დასავლური მონათმფლობელური, ასევე ფეოდალური ეპოქების პირველხარისხოვანი სამართლის ძეგლები, რომლებსაც ურთავდა ვრცელ გამოკვლევებს. ასეთი სამუშაო საქართველოში მანამდე არავის შეუსრულებია.

ისიდორე დოლიძე დაიბადა 1915 წლის 23 მარტს (ძველი სტილით) ოზურგეთის მაზრის სოფელ ხვარბეთში, ღარიბი გლეხის, სამსონ დოლიძის ოჯახში. მამა ადრე გარდაეცვალა და ხუთი ბავშვის აღზრდის მძიმე ტვირთი დედამ, მარიამ კვირჩილაძემ იკისრა.

ი.დოლიძემ პირველდაწყებითი განათლება სოფელ მერიის შვიდწლიან სკოლაში მიიღო. 1930 წელს იგი შევიდა ბათუმის საამშენებლო ტექნიკუმში. სასწავლებლის დამთავრებისთანავე, 1933 წელს, ი.დოლიძე მიზნად ისახავს უმაღლეს სასწავლებელში სწავლის გაგრძელებას და მისაღებ გამოცდებს აბარებს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტზე. სამი წლის შემდეგ იგი გადადის სვერდლოვსკის იურიდიულ ინსტიტუტში, რომელსაც ამთავრებს 1938 წელს და შედის მოსკოვის იურიდიულ მეცნიერებათა სრულიად საკავშირო ინსტიტუტის ასპირანტურაში. იქ გატარებული წლები მეტად ნაყოფიერი აღმოჩნდა ახალგაზრდა მეცნიერისთვის, რომელიც ქართული სამართლის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ძეგლის – ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის სოციალურ-სამართლებრივი ასპექტით დაინტერესდა.

საკვალიფიკაციო თემად ი. დოლიძემ აირჩია: „ბატონყმობა საქართველოში ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის მიხედვით“. ეს თემა მან დაამუშავა ცნობილი მეცნიერის ს.იუშკოვის ხელმძღვანელობით. მეცნიერ-კონსულტანტობას სადისერტაციო თემაზე მუშაობისას მას აკად. ივ. ჯავახიშვილი უწევდა.

1941 წელს, საკანდიდატო დისერტაციის დაცვის შემდეგ, ი.დოლიძე ბრუნდება თბილისში და მოღვაწეობას იწყებს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტზე, რომელთანაც მას მთელი სიცოცხლის განმავლობაში არ გაუწყვეტია კავშირი. ამ ფაკულტეტზე

იგი კითხულობდა სახელმწიფო და სამართლის თეორიას, რომის სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიას, ხოლო შემდეგ სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორიის კურსს. 1947-1948 წწ. ი. დოლიძე იყო იურიდიული ფაკულტეტის დეკანი და საბჭოთა სახელმწიფო სამართლის კათედრის გამგე.

ი. დოლიძეს დიდი ამაგი მიუძღვის მაღალკვალიფიციური იურიდიული კადრების აღზრდაში. იგი დაუღალავად იღვწოდა უნივერსიტეტისა და მისი იურიდიული ფაკულტეტის მაღალი პრესტიჟის დასაცავად, იძლეოდა მკაცრი მომთხოვნელობის პირად მაგალითს. დიდი პასუხისმგებლობით ეკიდებოდა ი.დოლიძე ლექციების კითხვის საქმეს. მისი ლექციები გამოირჩეოდა ღრმა მეცნიერული შინაარსითა და ჩინებული სტილით. მაღალი პროფესიული ერუდიცია და ფართო მეცნიერული დიაპაზონი, რომლებიც მის ლექციებში შესანიშნავ მჭევრმეტყველურ ნიჭთან იყო შეზავებული, განსაზღვრავდა ი. დოლიძის, როგორც ლექტორისა და პედაგოგის, ავტორიტეტს.

1950 წელს ი.დოლიძემ გამოსცა პირველი თხზულება – „ადრეფეოდალური სამართლის ძეგლები“, რომელიც მოიცავს VI-IX საუკუნეების დასავლეთ ევროპის სამართლის ძეგლებს: „სალიკურ სამართალს“ და ფრაგმენტებს რიპუარების, ბურგუნდების, ვესტგუთების, ალემანების, ბავარებისა და სხვა ძველ გერმანულ ტომთა საკანონმდებლო აქტებიდან. ამავე წიგნში ქართულ ენაზე

პირველად გამოქვეყნდა ნაწყვეტები VI-IX საუკუნეების მეროვინგებისა და კაროლინგების სამეფო კაპიტულარებიდან, რომელთა მეშვეობითაც წარმოდგენა გვექმნება სასამართლო ორგანიზაციისა და სასამართლო პროცესის უმნიშვნელოვანეს საკითხებზე. „სალიკური სამართლის“ მიხედვით ი.დოლიძე მსჯელობს მოსახლეობის ცალკეული კატეგორიების, სახელმწიფო წყობილების, ადგილობრივი მმართველობის, დანაშაულთა და სასჯელთა სისტემის შესახებ.

ხსენებული საკანონმდებლო ძეგლი წარმოადგენს ადრეფეოდალური ხანის ევროპული სამართლის ყველაზე მნიშვნელოვან მოვლენას. სალიკელი ფრანკების სამართლის შესწავლას დიდი მნიშვნელობა აქვს შედარებითი სამართლისმცოდნეობის თვალსაზრისითაც. მასში ასახულია ადრეფეოდალური საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური, კულტურული და სამართლებრივი განვითარების მთელი ეტაპი.

სალიკური სამართლის რიგი ინსტიტუტები ანალოგიებსა და პარალელებს პოულობენ ქართულ ფეოდალურ ყოფაში და ამ მხრივ იგი კარგ სამსახურს უწევს ქართველ სტუდენტობასა და მკვლევარებს შედარებითი სამართლისმცოდნეობის ისტორიული მასალის გააზრების საქმეში.

1953 წელს ი.დოლიძემ გამოაქვეყნა „ძველი ქართული სამართალი“, რომელიც მიუძღვნა XIII-XIV საუკუ-

ნების ჩვენამდე მოღწეული უმნიშვნელოვანესი ქართული საკანონმდებლო ძეგლის – „ბექა მანდატურთუხუცესის სამართლისა“ და „აღბულა ათაბაგ ამირსპასალარის სამართლის“ – მეცნიერულ შესწავლას. ამ ძეგლის ტექსტები ი.დოლიძემ კრიტიკულად დაადგინა და გამოსცა ორი უძველესი ხელნაწერის მიხედვით.

ბექა-აღბულას სამართლის წიგნს მანამდეც არაერთი მკვლევარი სწავლობდა, მაგრამ ი.დოლიძემ პირველმა გაარკვია ამ სამართლის წიგნის შედგენილობის სისტემა, მისი წყაროები; ახალი მოსაზრებები გამოთქვა ქართული ფეოდალური სამართლის ძირითადი საკითხების, სახელდობრ, სანივთო სამართლის, სასჯელთა სახეების და სასამართლო გამოცდის (ღვთის მსჯავრის) შესახებ. ი.დოლიძის აზრით, ხსენებული ძეგლი აერთიანებს ოთხ სამართლის წიგნს: ბაგრატ კურაპალატის სამართალს (XI ს.), კანონიკური სამართლის ფრაგმენტს (XI ს.), ბექა მანდატურთუხუცესის სამართალს (XIII ს.) და აღბულა ათაბაგ-ამირსპასალარის სამართალს (XIV ს.). ქართული ფეოდალური სამართლის ამ უმნიშვნელოვანესი ძეგლის უპირველეს წყაროდ ი.დოლიძეს მიაჩნია ადათობრივი სამართალი. მისი დაკვირვებით ქართული კანონშემოქმედება ბევრად უფრო შორეულ წარსულში იღებს სათავეს, ვიდრე ეს ჩვენამდე მოღწეულ სამართლის წიგნებშია ასახული. ბექა-აღბულას სამართლის წყაროთა მეცნიერული ანალიზის საფუძველზე ი.დოლიძემ გამოთქვა მოსაზრება, რომ საქართველოში „კანონი უფრო გვიან

იჭერს წამყვან ადგილს სამართლის სხვა წყაროთა შორის. კანონი მხოლოდ ფეოდალური დაქუცმაცებულობის დასასრულისა და აბსოლუტიზმის დასაწყისში ხდება სამართლის ძირითადი წყარო“.

ი.დოლიძემ ახალი არგუმენტებით გაამდიდრა ჩვენი წარმოდგენა საქართველოში საეკლესიო ხასიათის ნორმა-შემოქმედებით საქმიანობაზე. როგორც სამართლის ზოგად ისტორიაში განსწავლულ მეცნიერს, ი.დოლიძეს კარგად ესმოდა ქართული სანივთო სამართლის როლი და მნიშვნელობა ეროვნული სამართლის დონის განსაზღვრისათვის. ამ მიმართებით იკვლევდა იგი საკუთრების უფლების საკითხს, აკვირდებოდა და ადგენდა სამოქალაქო სამართლის უმნიშვნელოვანეს ინსტიტუტთა – „სამამულოს“, „სასაქონლოს“, „მონაგების“, „ჭირნახულისა“ და სხვათა – სამართლებრივ რეჟიმს. დიდი მნიშვნელობისაა წიგნში მოცემული სანივთო სამართლის ტერმინის – „საქონელის“ ახლებური განმარტება და ძველ ქართულ სამართალში ნივთების ორ ჯგუფად – „სამამულოდ“ და „სასაქონლოდ“ – დაყოფის ფიქსირება. „ძველ ქართულ სამართალში“ საყურადღებო მსჯელობაა საქართველოში საკუთრების წარმოშობის პირველად და წარმოებულ გზებზე, შესწავლილია საკუთრების დაკარგვის საფუძველი და ქართული სანივთო სამართლის ზოგიერთი თავისებურება.

იკვლევს რა მემკვიდრეობითი სამართლის უმნიშვნელოვანეს საკითხებს, ი.დოლიძე სამეცნიერო ლიტერატურაში გაბატონებული მოსაზრებისაგან განსხვავებით ამტკიცებს, რომ საქართველოში უძრავი ქონების ანდერძით გადაცემა დაუშვებლად იყო მიჩნეული. ი.დოლიძემ ყურადღება გაამახვილა საქართველოში არსებული გირავნობის ინსტიტუტის თავისებურებებზე. ბექა-აღბუღას წიგნის განხილვის საფუძველზე მან პირველმა წარმოადგინა სასჯელთა სისტემის მკაფიო სურათი; დაადგინა და დააზუსტა მისი ცალკეული სახეები, რომლებიც ქართული სამართლებრივი კულტურის განვითარების მაჩვენებელია, ახლებურად განსაზღვრა სასჯელთა ისეთი სახეები, როგორიცაა „სისხლი“, „გერში“, „პატიჟი“, „საპირო“, „სანახშირო“ და სხვა.

„ძველ ქართულ სამართალში“ მკვლევარი საგანგებოდ შეეხო შუა საუკუნეების ქართული საპროცესო სამართლის დამამტკიცებელ საბუთთა იმ სახეს, რომელსაც ორდალები ანუ ღვთის მსჯავრი ეწოდება. იგი უარყოფს სპეციალურ ლიტერატურაში ადრე დამკვიდრებულ აზრს ქართული ორდალების სისტემის სპარსული წარმომავლობის შესახებ და განმაზოგადებელი მსჯელობის შედეგად ასკვნის, რომ „ყველა ხალხს თავის სოციალურ და ეროვნულ ნიადაგზე აღმოცენებული ორდალების სისტემა ჰქონდა“.

ი.დოლიძისეულ გამოცემამდე ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნის ტერმინოლოგია დაუმუშავებელი და

შეუსწავლელი იყო. ამ მიზნით მკვლევარმა სამართლის წიგნს დაურთო ლექსიკონი, რომელშიც თავმოყრილია ძველი ქართული სამართლის ძირითადი ცნებები და განმარტებულია მათი შინაარსი.

შუა საუკუნეების ქართული ფეოდალური სამართლის მითითებული ძეგლის გავლენის ქრონოლოგიური საზღვრები, ი.დოლიძის აზრით, მეტად ფართოა: ამ ძეგლმა გავლენა იქონია მთელი შემდგომი პერიოდის კანონმდებლობაზე, რომელიც ქართული სახელმწიფოებრიობის გაუქმებამდე მოქმედებდა.

ნაყოფიერია ი.დოლიძის მიერ გამოთქმული მოსაზრება, რომ ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნი ისევე დიდად მნიშვნელოვანია ქართული სამართლის ისტორიისათვის, როგორც „რუსსკაია პრავდა“ რუსული სამართლისათვის და „საქსონიის სარკე“ გერმანული სამართლისათვის.

თავისი ნაშრომი „ძველი ქართული სამართალი“ 1956 წელს ი.დოლიძემ წარადგინა დოქტორის ხარისხის მოსაპოვებლად. ეს იყო ძველი ქართული სამართლის დარგში დაცული პირველი სადოქტორო დისერტაცია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში. ოფიციალურმა ოპონენტებმა აკად.ნ.ბერძენიშვილმა, პროფ.ალ.ვაჩიშვილმა და პროფ. ივ. სურგულაძემ საგანგებოდ აღნიშნეს ი.დოლიძის გამოკვლევის დიდი მეცნიერული მნიშვნელობა ძველი ქართული სამართლის შესწავლაში.

უძველეს ხელნაწერთა ურთიერთშეჯერებითა და ვრცელი კრიტიკული გამოკვლევის დართვით ი.დოლიძემ 1957 წელს გამოაქვეყნა გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნი – „ძეგლის დადება“. მან არამარტო დააზუსტა ძეგლის შედგენის თარიღი (1335 წ.), არამედ ახლებურად განსაზღვრა მისი მოქმედების სფეროც. მკვლევარის აზრით, „ძეგლის დადება“ ასახავს მთიულთა საზოგადოებრივი წყობილების იმ ეტაპს, როცა თემის რღვევა უკვე შორს წასული პროცესია. ძეგლი აშკარად ატარებს გამწვავებული სოციალური ურთიერთობის ნიშნებს, რაც ადგილობრივი მოსახლეობისა და მეფის მოხელეთა გართულებულ ურთიერთობაში ვლინდება. ნათლად არის ნაჩვენები, რომ საქართველოში კანონშემოქმედების სფეროში არსებობდა სხვადასხვა სოციალურ ფენათა მონაწილეობით კანონთა დადგენის ტრადიცია. „ძეგლის დადების“ წყაროა ადათობრივი სამართალი და კანონები, რომელთა შორის უპირატესი ადგილი ბეჟა-აღბუდას სამართალს უნდა მიენიჭოს. მკვლევარის დაკვირვებით, ევროპული შუა საუკუნეების საკანონმდებლო ძეგლების მსგავსად, საქართველოშიც „ძეგლის დადების“ ნორმათა შემუშავებას კაზუისტიკური პრინციპი ედო საფუძვლად. ი.დოლიძე იკვლევს ძეგლის ტერმინოლოგიას, იძლევა „ულუსობის“, „ჰეროვნის“, „სასაქმოს“ და სხვათა შინაარსის ახსნას.

დიდი შრომა აქვს გაწეული ი.დოლიძეს შუა საუკუნეების იურიდიული ტერმინოლოგიის მეცნიერული დამუშავების საქმეში. აკად. ივ.ჯავახიშვილის მიერ

შესწავლილი იყო ქართული სამართლის ტერმინოლოგია მონღოლთა შემოსევამდე. შუა საუკუნეების შემდგომი პერიოდის იურიდიული ტერმინოლოგია კი სრულიად შეუსწავლელი იყო. თავის გამოკვლევებში ი.დოლიძემ დაადგინა ბევრი უაღრესად მნიშვნელოვანი ტერმინის შინაარსი და მნიშვნელობა, რაც ესოდენ აუცილებელია შუა საუკუნეების ქართული სამართლის ისტორიის საკითხების გარკვევისათვის.

1960 წელს ი. დოლიძემ გამოაქვეყნა "ძველი აღმოსავლეთის სამართალი" (დამხმარე სახელმძღვანელო სტუდენტთათვის), რომელიც ბაბილონის, ასირიის, ხეტების უმნიშვნელოვანეს სამართლის ძეგლებს მოიცავს. კანონთა ტექსტებს წამმდვარებული აქვს ვრცელი გამოკვლევა, რომელშიც ძველი ბაბილონური სახელმწიფოსა და სამართლის ისეთმა საკითხებმა ჰპოვა ასახვა, როგორიცაა: სამართლის წყაროები, საზოგადოების კლასობრივი სტრუქტურა, საოჯახო მემკვიდრეობითი სამართალი, დანაშაული და სასჯელი, სასამართლო წყობილება და სასამართლო პროცესი. წიგნს დართული აქვს ლექსიკონი და ტერმინთა საძიებლები ცალკეული კანონებისათვის.

ძველი აღმოსავლეთის სამართლის ისტორიის კვლევის დროსაც მეცნიერს ქართველი ხალხის სამართლის ისტორია აქვს მხედველობაში. იგი აღნიშნავს კიდევ: „აღმოსავლური სამართლის ინსტიტუტების შორეული კვალი ერთგვარ ანარეკლს ჰპოვებდა ძველ ქართულ

იურიდიულ აზროვნებასა და პრაქტიკაშიც... ძველი სამართლის ისტორიის საკითხების შესწავლა-დამუშავებისას მხედველობაში უნდა იქნეს მიღებული სამართლის ისტორიის ზოგადი მონაცემები“.

იმავე წელს გამოვიდა „საქართველოს ჩვეულებითი სჯული“, რომელიც XIX საუკუნის დასაწყისში შედგენილი ფეოდალური საქართველოს ჩვეულებითი სამართლის კრებულს წარმოადგენს. ამ შრომას, როგორც სხვა დოლიძისეულ ტექსტთა გამოცემებს, დართული აქვს გამოკვლევა, კომენტარები და ლექსიკონი. ნაშრომში განმარტებულია ადათობრივი სამართლის ცნება და მისი დამახასიათებელი ნიშნები. ვრცელ კომენტარებში წარმოდგენილია ავტორის ორიგინალური შეხედულებანი იმ ძირითად სამართლებრივ ინსტიტუტებზე, რომელთა შესახებ ცნობები მხოლოდ ამ ძეგლს დაუცავს. მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა საქართველოში ბატონყმური ურთიერთობის ზოგ თავისებურებათა ჩვენებას.

სამოციან წლებში გამოქვეყნდა „ბექა-ალბუღას სამართლის წიგნის“ რუსული თარგმანი, შესრულებული პროფ. ე.დონდუასა და ი.დოლიძის მიერ. რუსული ტექსტის პარალელურად წიგნში მოცემულია ი.დოლიძის მიერ კრიტიკულად დადგენილი ქართული ტექსტი.

1962 წელს გამოიცა „შუა საკუნეების სამართლის“ მეორე ტომი. მასში შესულია ი. დოლიძის მიერ თარგმნილი, მისივე კომენტარებითა და შენიშვნებით გამდიდრებული განვითარებული ფეოდალიზმის ხანის (XI-XIV

სს.) ფრანგული, გერმანული და ინგლისური უმნიშვნელოვანესი საკანონმდებლო ძეგლები. ცალკეა წარმოდგენილი ეკლესია-მონასტრებისათვის ძალაუფლებისა და პრივილეგიების მიმნიჭებელი საკანონმდებლო აქტები. ეს ტომი, „ადრინდელი ფეოდალური სამართლის“ წიგნთან ერთად, შუა საუკუნეების სამართალითა და ისტორიით დაინტერესებულ პირთ აწვდის ძვირფასი და ძნელად მისაწვდომი მასალის ქართულ თარგმანს. მთარგმნელს მოუხდა ზოგი დაბრკოლების გადალახვა, რომლებიც ამ ძეგლებში არსებული იურიდიული ტერმინების თუ გამოთქმების გადმოქართულებასთან იყო დაკავშირებული. ქართული შესატყვისების გამონახვის დროს ი.დოლიძე ორმხრივ სირთულეს წააწყდა. ჯერ ერთი, ბევრი ევროპული სამართლებრივი ტერმინისა თუ გამოთქმის შინაარსი სათანადოდ დადგენილი და დაზუსტებული არ იყო, ხოლო, მეორეც, მათ ხშირად არ მოეძებნებოდათ ანალოგი ძველ ქართულ სამართლებრივ ცნებათა შორის.

ქართული ფეოდალიზმი, როგორც ცნობილია, დიდ მსგავსებას ავლენდა დასავლეთ ევროპულთან და ამასთან დაკავშირებით ქართული სამართლის ისტორიისათვის გარკვეულად მახლობელი და ღრმად საინტერესოა ევროპული სამართლის ძეგლები, როგორც ისტორიაში შედარებითი სამართლისმცოდნეობის მეთოდის საიმედოობის შესამოწმებელი სასინჯი ქვა.

ის, რაც ი.დოლიძემ გააკეთა 1953-1960 წლებში, თავისებური მოსამზადებელი საფეხური იყო შემდგომში

განხორციელებული „ქართული სამართლის ძეგლების“ მრავალტომიანი სერიის გამოქვეყნებისათვის.

1963 წელს ი.დოლიძემ დაიწყო და გარდაცვალების წინარე დღეებში დაასრულა თავისი საყოველთაოდ ცნობილი „ქართული სამართლის ძეგლების“ სერიის პუბლიკაცია რვა ტომად. აქ თავმოყრილი ძვირფასი წყაროების შესწავლით (რომელთა უმეტესი ნაწილი პირველად გამოქვეყნდა) ჩვენს თვალწინ იშლება ქართველი ხალხის მიერ მრავალსაუკუნოვანი სახელმწიფოებრივი ცხოვრების მანძილზე შექმნილი ეროვნული სამართლებრივი სისტემა. ძეგლთა მნიშვნელობა არ იფარგლება მხოლოდ ქართული სამართლის ისტორიით. რვატომეულში შემავალ მასალათა გათვალისწინების გარეშე დღეს შეუძლებელია საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული წარსულის პრობლემათა სრულყოფილად შესწავლა.

ძეგლების პირველ ტომში (1963 წ.) შევიდა „ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული“, რომელშიც გაერთიანებულია როგორც უცხოური, ისე ქართული, ორიგინალური ხასიათის, სამართლის წიგნები. ასე თავმოყრილად პირველად აქ გამოქვეყნდა ქართულად თარგმნილი მოსეს სჯული, ბერძნული სამართალი და სომხური სამართალი, რომლებიც საქრისტიანო სამყაროში მოქმედი სამართლის უმნიშვნელოვანეს ძეგლებს წარმოადგენდნენ; ზოგიერთი მათგანი ვახტანგის კანონთა კრებულში მოხვედრამდე დიდი ხნით ადრე მოქმედებდა

საქართველოში. ი. დოლიძის შენიშვნით, ეს კრებული თავისი შედგენილობით უნიკალურია სამართლის მსოფლიო ისტორიაში. ამასთანავე, როგორც მკვლევარი აღნიშნავს: "ზემოხსენებული კანონები იმდენად გადამუშავებული სახითაა თარგმნილი, რომ ისინი შესაბამისი ძეგლების თავისებურ ქართულ ვერსიად უნდა ჩაითვალოს". ქართული სამართლის ორიგინალური ძეგლებიდან „ვახტანგის წიგნთა კრებული“ მოიცავს: „კათალიკოზთა სამართალს“, გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადებას“, „ბექასა და აღბუღას სამართალს“ (ბაგრატ კურაპალატისა და კანონიკური სამართლის ფრაგმენტებით) და საკუთრივ ამ კრებულის ყველაზე მნიშვნელოვან ძეგლს – „ვახტანგის სამართლის წიგნს“. ორი უძველესი ხელნაწერის მიხედვით გამოცემულ კრებულის ტექსტს ახლავს გამოკვლევა თითოეულ სამართლის წიგნზე, საძიებლებითა და ლექსიკონით.

„ქართული სამართლის ძეგლების“ II-III ტომებში, რომლებიც ი. დოლიძემ 1965 (ტ. II) და 1970 წწ. (ტ. III) გამოსცა, გაერთიანებულია უმნიშვნელოვანესი საერო (ტ. II) და საეკლესიო (ტ. III) საკანონმდებლო აქტები.

დასახელებულ ტომთა საბუთების დიდი ნაწილი მოპოვებულია საარქივო ფონდებში და პირველად ქვეყნდება. II ტომში შესულ X-XIX საუკუნეების საკანონმდებლო ძეგლთა შორის აღსანიშნავია: „ძეგლი ერისთავთა“, „ხელმწიფის კარის გარიგება“, „დასტურლამალი“,

მანიფესტი პავლე I-ისა საქართველოს რუსეთთან შეერთების შესახებ და სხვა.

„ქართული სამართლის ძეგლების“ III ტომში გამოქვეყნდა XI-XIX საუკუნეების საეკლესიო საკანონმდებლო აქტები (სჯულდების წიგნები, ტიპიკონები, საეკლესიო კრებათა და სამონასტრო კრებულთა განჩინებები, გამოსავლის დავთრები, სიგელ-გუჯრები და კანონიკური ეპისტოლენი). ქართული საეკლესიო საბუთების ასეთი სრული, გამართული და ქრონოლოგიურად დალაგებული ტექსტები პირველად გამოიცა. ორივე ტომის ტექსტებს ახლავს შენიშვნები და საძიებლები.

XVI-XIX სს. სასამართლო განჩინებანი შეადგენენ IV (1972 წ.), V (1974 წ.) და VI (1977 წ.) ტომების შინაარსს. აქ გამოქვეყნებული მასალების საფუძველზე ავტორს დადასტურებულად მიაჩნია მის მიერ დიდი ხნის წინათ გამოთქმული მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ „ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებულში შეტანილი ყველა ეროვნული და უცხოური სამართლის ძეგლი მოქმედ სამართალს წარმოადგენდა საქართველოში რუსეთის მმართველობის დამკვიდრებამდე“. დასახელებულ ტომებში თავმოყრილია მდიდარი მასალა სახელმწიფო, სისხლის, სამოქალაქო, საოჯახო, მემკვიდრეობითი, საპროცესო სამართლებისა და სასამართლო წყობილების ისტორიისათვის. მათში ასახულია სასამართლო პრაქტიკის მდიდარი მასალა, რომელთა მნიშვნელოვანი ნაწილიც პირველად გამოქვეყნდა. აქვე გამომცემელი იძლევა

სასამართლო აქტების მეცნიერული კლასიფიკაციის ცდას. განჩინებები შეიცავენ ახალ ცნობებს უცნობ მდივანზეგთა შესახებ და აზუსტებენ უკვე ცნობილ მდივანზეგთა მსაჯულობის თარიღებს. თავისი შინაარსით ეს საბუთები იმდენად მდიდარი და მრავალფეროვანია, რომ საქართველოს ისტორიის ვერც ერთი დარგის მკვლევარი მათ გვერდს ვერ აუვლის. საბუთებს ერთვის მოკლე არქეოგრაფიული შენიშვნები, ხოლო თითოეულ ტომს საკუთარ სახელთა და ტერმინთა საძიებლები.

„ქართული სამართლის ძეგლების“ VII (1981 წ.) და VIII (1985 წ.) ტომებში შესულია არზა-ოქმები 1717 წლიდან 1853 წლის მაისამდე. VIII ტომი შეიცავს, აგრეთვე, სამეგრელოს სამთავროს უკანასკნელი წლების (1840-1856წწ.) უმნიშვნელოვანეს საკანონმდებლო აქტებს. ამასთან მასში იბეჭდება XV-XVIII საუკუნეების კერძო სამართლებრივი აქტები, რომელთაც პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა ენიჭებათ სამართლის ისტორიის შესწავლისათვის. ამ იურიდიულ დოკუმენტებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვთ არა მარტო სამართლებრივ ინსტიტუტთა, არამედ გვიანფეოდალური საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური საკითხების შესასწავლად. ტექსტებს ერთვის არქეოგრაფიული შენიშვნები და საძიებლები.

არქივებსა და ხელნაწერთა საცავებში ხანგრძლივი ძიების შედეგად მოპოვებული ამ მასალის დიდი ნაწილი ი.დოლიძის „ქართული სამართლის ძეგლების“ გამოცემამდე არათუ გამოუქვეყნებელი, არამედ გამოვლინებული

და დადგენილიც არ იყო. დღეს ქართველ მკითხველს ხელთ აქვს ქართული სამართლის უძვირფასესი წერილობითი წყაროები, რომელთა მნიშვნელობა განუზომელია არა მარტო ქართული სამართლის ისტორიისათვის, არამედ საქართველოს ეკონომიკური და სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის, კერძოდ, საადგილმამულო და ბატონყმური ურთიერთობების ისტორიის შესწავლისათვის. ეს ძეგლები შეიცავენ მდიდარ მასალას ქართული კულტურის სხვა ფორმებისთვისაც. ფართო მეცნიერულ ბრუნვაში მოქცევის შედეგად ისინი ზოგჯერ, ერთი შეხედვით, ისეთი შორეული დარგების სპეციალისტების ყურადღებასაც იპყრობენ, როგორიც არიან ენათმეცნიერები, ფსიქოლოგები, მედიცინის ისტორიით დაინტერესებული პირები.

სამ ათეულ წელზე მეტი დასჭირდა ი. დოლიძეს ქართული სამართლის ძეგლების ხელნაწერ ტექსტებზე სამუშაოდ. საბუთთა დიდი ნაწილი გამოვლინებულია როგორც რესპუბლიკის არქივებსა და ხელნაწერთა ფონდებში, ასევე რესპუბლიკის გარეთ არსებულ სიძველეთა საცავებში. გამოქვეყნებული მასალის დიდმა უმრავლესობამ ი.დოლიძის მეშვეობით იხილა დღის სინათლე და მოექცა სამეცნიერო მიმოქცევაში.

კრიტიკულად დადგენილი ტექსტის გამოცემის მაგალითია ი. დოლიძის მიერ 1981 წელს გამოქვეყნებული გამოკვლევა – „სამართალი ვახტანგ მეექვსისა“. ეს ძეგლი

მკვლევარმა პირველად „ქართული სამართლის ძეგლების“ I ტომში შეიტანა, სადაც იგი წარმოდგენილია ორი ნუსხით. ახალი პუბლიკაციის ტექსტოლოგიური საფუძველი უფრო გაფართოვდა და ტექსტი ოთხი უძველესი ნუსხის მიხედვით დადგინდა. ძეგლს წინ უძღვის საკითხთა ფართო სპექტრის მომცველი გამოკვლევა, რომელშიც განხილულია ვახტანგის მოღვაწეობა სამართლის დარგში, ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობა, სამართლის წიგნის წყაროები და სისტემა, სამართლის წიგნთა კრებულის უძველესი ნუსხების აღწერილობა და ვახტანგის სამართლის შედგენილობა. წიგნში ახლებურადაა გადაწყვეტილი ამ უმნიშვნელოვანეს ძეგლთან დაკავშირებული არაერთი სადავო საკითხი.

ასეთი ხასიათის სამართლის წიგნთა კრებული საერთოდ იშვიათობას წარმოადგენს მსოფლიო სამართლის ისტორიაში. მართალია, სტეფან დუშანის სამართლის წიგნში გაერთიანებული იყო ორი – სერბული და ბერძნული საკანონმდებლო ძეგლი, მაგრამ ეს უკანასკნელი იქ ბერძნულ ენაზე იყო მოთავსებული და გათვალისწინებულიც იყო ბერძნულენოვან მოსახლეობაში სამოქმედოდ. ასე რომ, ამ მხრივ, ვახტანგ მეექვსის განკარგულებით შედგენილი სამართლის წიგნთა კრებული გარკვეულად განცალკევებით დგას.

სათანადო არგუმენტების მოშველიებით ი. დოლიძე ამტკიცებს, რომ ვახტანგის კრებულში შეტანილი

ეროვნული სამართლის წიგნები მოქმედ სამართალს წარმოადგენდნენ. კრებულში შესულ უცხოურ კანონებსაც სავალდებულო ძალა ჰქონდათ განსაზღვრულ იურიდიულ ურთიერთობათა მოსაწესრიგებლად, განსაკუთრებით ხარვეზის არსებობისას. ეს დასტურდება როგორც „ჩვეულებითი სჯულით“, ასევე სასამართლო განჩინებებში დაცული ცნობებით.

კრებულში შეტანილი მოსეს სჯულის, ბერძნული და სომხური სამართლის წიგნების შედარებითი შესწავლის საფუძველზე ი. დოლიძე ასკვნის, რომ ისინი არა მარტო მოქმედ საკანონმდებლო ძეგლებს წარმოადგენდნენ საქართველოში, არამედ ვახტანგ ბატონიშვილის სამართლის წიგნის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან წყაროდაც გვევლინებიან. ი. დოლიძე მეტ საბუთიანობას სძენს მოსაზრებას, რომ ვახტანგის სამართლის მოქმედების არე არ შემოიფარგლებოდა მხოლოდ ქართლის სამეფოს საზღვრებით, რომლისთვისაც იგი თავდაპირველად იყო გათვალისწინებული. მას იყენებდნენ საქართველოს სხვა სამეფო-სამთავროებშიც. იმერეთის სამეფოში ვახტანგის სამართალი, ი. დოლიძის აზრით, გავრცელდა არა უგვიანეს XVIII საუკუნის პირველი ნახევრისა და იმერთა მეფეები მას მიიჩნევდნენ, ვითარცა „წიგნი სამართლისა იმერეთისა“.

ი. დოლიძე გამოწვლილვით ჩერდება ვახტანგის სამართლის წიგნის კულტურულ ისტორიულ ხასიათზე და აღნიშნავს მის მნიშვნელობას საქართველოს ისტორიის,

არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის, ეკონომიკის, სამართლის, ენათმეცნიერების, ნუმისმატიკისა თუ მეცნიერებათა სხვა დარგებისათვის. შედარებითი შესწავლის საფუძველზე ი. დოლიძე აკეთებს დასკვნას, რომ ვახტანგის სამართალი გაცილებით უფრო პროგრესული, ლმობიერი და ჰუმანურია, ვიდრე სხვა საქრისტიანო ქვეყნების მისი თანამედროვე სჯულმდებლობანი. ავტორის აზრით, ბიზანტიურისა და ქართული სამართლის ურთიერთობის კვლევის პრობლემა ვახტანგის კანონთა კრებულს სამართლის მსოფლიო ისტორიის პირველხარისხოვან ძეგლთა შორის აყენებს.

1983 წელს საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული მთავარი საარქივო სამმართველოს სამეცნიერო საბჭომ, ი. დოლიძის გარდაცვალების შემდეგ, მის შრომას „სამართალი ვახტანგ მეექვსისა“ (დადგენილი ტექსტით, გამოკვლევით და საძიებლებით) აკად. ნ. ბერძენიშვილის სახელობის პრემია მიანიჭა.

გამოჩენილი მეცნიერი და იმავდროულად დიდსულოვანი ადამიანი, ი. დოლიძე მუდამ მზად იყო დახმარების ხელი გაეწოდა ყველასთვის, ვისაც სურდა მეცნიერების სამსახურში ჩადგომა. ბევრმა დამწყებმა მეცნიერმა – და ზოგიერთმა ცნობილმა სწავლულმაც – მისი დახმარებით დაძლია პირად ცხოვრებაში ან მეცნიერულ სარბიელზე წარმოქმნილი დაბრკოლებები. საზოგადოების ყურადღებას იპყრობდა იგი როგორც მაღალი

სულიერი თვისებებით, ისე გარეგნული წარმოსადგობითაც. უყვარდა ლიტერატურა. ხშირად გაიგონებდით მისგან შოთას, ილიას, ვაჟას, აკაკის, გალაქტიონის ლექსებს, მისი ჰობი ჭადრაკის თამაში გახლდათ.

დიდი გულდასმით ეკიდებოდა ი.დოლიძე ქართული სამართლის ისტორიისა და, საერთოდ, ქართველოლოგიის გამოჩენილ მკვლევართა ცხოვრებისა და მეცნიერული ღვაწლის შესწავლას. ამ მხრივ ყურადღებას იმსახურებს სიცოცხლის ბოლო წელს გამოქვეყნებული ნაშრომი – „ნიკო ხიზანაშვილი. რჩეული იურიდიული ნაწერები“, რომელშიც დიდი ილია ჭავჭავაძის მეგობრისა და თანამებრძოლის ნიკო ხიზანაშვილის (ნ. ურბნელის) სამართლის დარგში დაწერილი უმთავრესი თხზულებებია თავმოყრილი. ტექსტებს ახლავს დანართი, სადაც გამოქვეყნებულია საარქივო საბუთები ნ. ხიზანაშვილის სწავლის, ნამსახურობის, ქორწინებისა და მკვლელობის შესახებ. ასევე ერთვის მკვლევარის მიერ შედგენილი ვრცელი შენიშვნები. ნ. ხიზანაშვილის მკვლელობის საბუთების შესწავლის საფუძველზე ი. დოლიძე ასკვნის, რომ ნ. ურბნელს ანგარიში გაუსწორეს იმ ძალებმა, რომლებმაც მალე ერის დიდება ილია ჭავჭავაძე განგმირეს. ნ.ხიზანაშვილის ნაშრომის პუბლიკაცია წარმოადგენს წინაპარ მოღვაწეთა ღრმა პატივისცემისა და მათი ნააზრევის თანამედროვე მეცნიერების სამსახურში ჩაყენების ნიშნულს.

გარდა ზემოთ განხილული ნაშრომებისა, ი.დოლიძეს გამოქვეყნებული აქვს მრავალრიცხოვანი სამეცნიერო და სამეცნიერო-პოპულარული წერილი, რომლებიც ეძღვნება როგორც ქართული სამართლის ისტორიის, ისე სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორიის, აგრეთვე სამართლის თეორიის საკითხებს. ი.დოლიძის ხელისმოწერით მრავალი სტატიაა გამოქვეყნებული ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში. მისი რედაქტორობით გამოსულია არაერთი წიგნი სამართლის დარგში.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ი. დოლიძის დამსახურება ფეოდალური ხანის ქართული იურიდიული ტერმინოლოგიის მეცნიერულ დამუშავებაში. მას კარგად ჰქონდა შეგნებული, რომ ქართული სამართლის ძეგლთა გამოცემისათვის საკმარისი არ იყო მაღალი იურიდიული კვალიფიკაცია. ეს საქმე მოითხოვდა აგრეთვე ფილოლოგი-ტექსტოლოგის შრომატევად სამუშაოს, რომელსაც იგი სამ ათეულ წელზე მეტი მისთვის ჩვეული მეცნიერული აკრიბიითა და კეთილსინდისიერებით ასრულებდა. ამ ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ი.დოლიძეს ნაყოფიერ თანამშრომლობას უწევდა მისი წიგნების რედაქტორი, ქართული ენის ღრმა მცოდნე აკად. წევრ-კორ. ი. აბულაძე. ეს ფილოლოგიური სამუშაო ორგანულადაა დაკავშირებული მის ძირითად ისტორიული იურიდიული ხასიათის კვლევასთან. იურიდიულ ძეგლთა ტექსტების კრიტიკულ შესწავლასთან ერთად მათი

ტერმინოლოგიის დადგენა მეცნიერს სამართლის ისტორიის დარგში წარმოებულ კვლევათა საწინდრად მიაჩნდა. ძველ ქართულ სამართლებრივ ძეგლთა ტერმინოლოგიას, როგორც ი. დოლიძე აღნიშნავს, არა მარტო ისტორიული იურიდიული, არამედ უფრო ფართო მნიშვნელობა აქვს, რადგან ის თანამედროვე ქართული იურიდიული ტერმინოლოგიის, სამართლის მეცნიერების სხვადასხვა დარგის ცნებების შემუშავებასა და სრულყოფას ემსახურება. ამ თვალსაზრისით, ი. დოლიძე იმ სამართლის ისტორიკოსის მაგალითს წარმოადგენს, რომლის საჭიროებას თავის დროზე ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავდა და რომლის მიმართ მან წამოაყენა მოთხოვნა: „სამართლის ისტორიკოსი უნდა ერთსა და იმავე დროს იურისტიცა და ფილოლოგი-ისტორიკოსი იყოს“.

ი. დოლიძეს მეცნიერული მემკვიდრეობის სახით დარჩა გამოუქვეყნებელი შრომები როგორც ქართულ, ასევე ზოგადად სამართლის ისტორიაშიც. „ქართული სამართლის ძეგლების“ რეატიმეულის შემდეგ ის გამოსაცემად ამზადებდა ევროპული ”შუა საუკუნეების სამართლის“ III, IV და V ტომებს. ძეგლების გამოქვეყნების შემდგომ ეტაპად მეცნიერს ქართული და ფეოდალური ევროპის იურიდიული ინსტიტუტების შედარებითი ისტორიის თვალსაზრისით შესწავლა ესახებოდა. დასრულებული სახით დატოვა მან „დასტურლამალის“ კრიტიკული გამოკვლევა; დაუმთავრებელი დარჩა მონოგრაფიის სახით ჩაფიქრებული თხზულება – „ბატონყმური

ურთიერთობის ისტორიიდან საქართველოში“, რომელშიც ქართული ბატონყმობის განმასხვავებელი ნიშან-თვისებების გამორკვევა ჰქონდა განზრახული. „მაგრამ, – როგორც ივ.ჯავახიშვილი გვასწავლის, – მეცნიერებაში ხშირად არც არის საჭირო, რომ დაწყებული საქმე ერთი და იმავე პირმა დაამთავროს: ოღონდ მიზანი ნათლად იყოს გათვალისწინებული, მუშაობის გარკვეული გეგმა არსებობდეს და დაწყებული საქმის გამგრძელებელი მკვლევარნი საკმაოდ აღმოჩნდებიან.“

ი.დოლიძემ, როგორც ქართული სამართლის ისტორიის ღვაწლმოსილმა მკვლევარმა და სამართლის ძეგლთა გამომცემელმა, დიდი ავტორიტეტი მოიპოვა ქართველ და უცხოელ მკვლევართა შორის.

მეცნიერულ-პედაგოგიურ მოღვაწეობას ი.დოლიძე კარგად უთავსებდა სახელმწიფო და საზოგადოებრივ საქმიანობას. 1942-1944 წლებში იგი მუშაობდა საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტეტის ლიტერატურისა და ხელოვნების სექტორის გამგედ, 1944-1946 წლებში – საქართველოს სსრ საგარეო საქმეთა სამინისტროს განყოფილების გამგედ, ხოლო 1946-1947 წლებში საბჭოთა საელჩოს თანამშრომელი იყო ლონდონში. 1949-1952 წლებში მუშაობდა საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული ხელოვნების საქმეთა სამმართველოს უფროსად, 1954-1957 წწ. – საქართველოს სსრ უმაღლესი სასამართლოს თავმჯდომარედ, 1957-1960 წწ. – საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტეტის მდივნად. 1960

წელს აირჩიეს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილ წევრად. ი.დოლიძე იყო საქართველოს პირველი აკადემიკოსი-იურისტი. 1960-1967 წლებში იგი მუშაობდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტად. სხვადასხვა დროს არჩეული იყო სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოსა და საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს დეპუტატად. 1967 წლიდან ი.დოლიძე ეწეოდა დიდ სამეცნიერო-კვლევით მუშაობას საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტში, სათავეში ედგა მის მიერ ჩამოყალიბებულ ქართული სამართლის განყოფილებას, სადაც გარდაცვალებამდე იღვწოდა.

ი.დოლიძის მხარდაჭერითა და აქტიური მონაწილეობით დაარსდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. კ.კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, შეიქმნა სამართლის სექტორი საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტთან, მანვე სათავე დაუდო სერიულ გამოცემას კრებულისას „ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები.“ მისი ინიციატივითა და ხელშეწყობით დაარსდა სერია: „უცხო წყაროები საქართველოს შესახებ“, განახლდა ჟურნალი „საბჭოთა სამართალი“.

საზოგადოებრივი დატვირთვის წესით ი.დოლიძე 1960-1966 წლებში ასრულებდა კულტურის სახალხო უნივერსიტეტების რესპუბლიკური საბჭოს თავმჯდო-

მარის მოვალეობას. იგი იყო ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის მთავარი სარედაქციო კოლეგიის წევრი და სამართლის სამეცნიერო საბჭოს თავმჯდომარე, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებული „საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისიის“ მთავარი სარედაქციო კოლეგიის წევრი და სამართლის სერიის რედაქტორი, ასევე ჟურნალ „მაცნეს“ (ეკონომიკისა და სამართლის სერია) სარედაქციო კოლეგიის წევრი.

ი.დოლიძე იყო საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენისა და ლიტერატურის განყოფილებასთან არსებული არქეოგრაფიული კომისიის, საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული საარქივო სამმართველოს, ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტისა და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო საბჭოების წევრი.

1965 წელს მეცნიერებაში ნაყოფიერი მუშაობისათვის ი. დოლიძეს მიენიჭა საქართველოს სსრ მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწის წოდება.

აკად. ი.დოლიძე გარდაიცვალა 1982 წლის 17 ივლისს. იგი დაკრძალულია საზოგადო მოღვაწეთა საბურთალოს პანთეონში. ი.დოლიძე წავიდა შემოქმედებითი სიმწიფის ხანაში და განუხორციელებელი დარჩა დიდი გეგმები – გამოექვეყნებინა მის არქივში დარჩენილი შრომები როგორც ქართული, ასევე ევროპული სამართლის ისტორიაში, შეექმნა მონოგრაფია ქართული

ბატონყმობის ისტორიის საკითხებზე, კოლეგებთან ერთად დაეწერა ქართული სამართლის ისტორიის ნარკვევები.

რა თანამდებობაზეც არ უნდა ემუშავა ი.დოლიძეს, მის ძირითად მოწოდებას მუდამ შეადგენდა სამეცნიერო და პედაგოგიური მოღვაწეობა. ქართული მეცნიერებისა და კულტურის სატკივარი თავის ზრუნვის საგნად მიაჩნდა და არ იშურებდა ენერგიას და შესაძლებლობას მათი საჭირობოტო მოთხოვნების გადასაწყვეტად. ამიტომაც, რომ დღეს ცალკეული მეცნიერი, საზოგადო მოღვაწე, ხელოვანი თუ მთელი ქართული საზოგადოებრიობა დიდი მადლიერების გრძნობით იხსენებს ი.დოლიძის მიერ გაკეთებულ არაერთ მამულიშვილურ საქმეს.

ბატონმა ისიდორე დოლიძემ დიდი ძალა და ენერგია შეაღია როგორც სამართლის ისტორიის საკითხების კვლევას, ასევე სამართლის ძეგლების თარგმნისა და გამოცემის საქმეს.

მისი მეცნიერული, საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი სარბიელი მეტად ვრცელი იყო. ის, რაც მან სამართლის ისტორიის მეცნიერების სფეროში გააკეთა, იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ მას ქართული მეცნიერების ისტორია არ დაივიწყებს, ხოლო როგორც საზოგადო და სახელმწიფო მოღვაწეს, მას უთუოდ სათანადოდ დააფასებენ მომავალი თაობები.

ისიდორე დოლიძე
რჩეული ბიბლიოგრაფია

1949

1. ბოლოსიტყვაობა. – წგ-ში: საერთაშორისო სამართალი. სახელმძღვანელო იურიდიული ინსტიტუტებისა და ფაკულტეტებისათვის. თბ., თბილ. უნ-ტის გამ-ბა, 1949, გვ.565-569.
2. გავაუმჯობესოთ დრამატული თეატრების რეპერტუარი. – კომუნისტი, 1949, 16 ივლ., გვ.3.
3. სიტყვა [კამათზე საქართველოს სსრ 1949 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტის შესახებ და საქართველოს სსრ 1947 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტის შესრულების შესახებ მოხსენების გამო]. – კომუნისტი, 1949, 28 აპრ. გვ. 4; Заря Востока, 1949, 28 апр., с.3.
4. ქართული საბჭოთა ხელოვნების აღმავლობა. – ლიტერატურა და ხელოვნება, 1949, 1 მაისი, გვ.2.
5. За высокую идейность и художественное мастерство. [О репертуаре драматических театров и мерах по его улучшению]. – Заря Востока", 1949, 26 авг., с. 3.

1950

6. ადრინდელი ფეოდალური სამართლის ძეგლები. თბ., თბილ. უნ-ტის გამ-ბა, 1950. LXXXVIII, 124 გვ.
7. ასი წლის მანძილზე [ქართული თეატრის 100 წლისთავი]. – ლიტერატურა და ხელოვნება, 1950, 5 ნოემბ., გვ. 2.

8. დიდი წარმატება და მორიგი ამოცანები.[თბილისის ზ.ფალიაშვილის სახ. ოპერისა და ბალეტის თეატრის გასტროლების შესახებ სოჭაში]. – კომუნისტი, 1950, 14 ოქტ. გვ. 3.
9. სახელოვანი იუბილე. [ქართული პროფესიული თეატრის 100 წლისთავის გამო]. – კომუნისტი, 1950, 29 ოქტ., გვ. 3.
10. თეატრალური კულტურის აყვავება. – ქართული თეატრი (ქართული თეატრის აღდგენის ასი წლისთავის საიუბილეო კომიტეტის ერთდღიური გაზეთი), 1950, 30 ოქტ.
11. Праздник Грузинской театральной культуры. – Заря Востока, 1950, 29 окт., с.2.

1951

12. მაღალი იდეურობისა და შემოქმედებითი ოსტატობისათვის. [დრამატული თეატრების რეპერტუარისა და მისი გაუმჯობესების ღონისძიებათა შესახებ]. – კომუნისტი, 1951, 26 აგვ. გვ. 2.
13. Подъем грузинского советского искусства – Заря Востока, 1951, 21 марта, с. 3.

1952

14. სიტყვა [კამათზე საქართველოს სსრ 1952 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტისა და საქართველოს სსრ 1951 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტის შესრულების შესახებ მოხსენების გამო]. – კომუნისტი, 1952, 12 აპრ. გვ. 3; Заря Востока, 1952, 10 апр., с. 3.

15. За высокую идейность и художественное мастерство. –
Заря Востока, 1952, 26 авг., с. 3.

1953

16. ქართული თეატრის აღდგენის 100 წელი. – კრ-ში:
ქართული თეატრის აღდგენის 100 წელი. თბ.,
სახელგამი, 1953, გვ. 26 - 39.
17. ძველი ქართული სამართალი. რედ. ილ.აბულაძე. თბ.,
თბილ. უნ-ტის გამ-ბა, 1953. 379 გვ.

1954

18. ორდალების საკითხისათვის შუასაუკუნეების
ქართულ სამართალში. – თბილ. უნ-ტის შრომები,
1954, ტ. 53, გვ. 97-114. – რეზიუმე რუს.ენ.

1956

19. Древнегрузинское право. Автореферат диссертации на
соискание ученой степени доктора юридических наук.
Тб., 1956. 34 с. (Тбил. гос. ун-т).

1957

20. გამოჩენილი ქართველი მწერალი-დემოკრატი.
[ი.ჭავჭავაძის დაბადების 120 წლისთავისა და გარ-
დაცვალებიდან 50 წლისთავის გამო] – კომუნისტი,
1957, 23 ოქტ., ლიტერატურული გაზეთი, 1957, 25
ოქტ., გვ. 2; საბჭოთა აჭარა, 1957, 25 ოქტ., Правда, 1957,

22 окт., с.3; Заря Востока, 1957,23 окт., с.2; Советская Осетия, 1957, 26 окт.

21. გიორგი ბრწყინვალის სამართალი. რედ. ილ.აბულაძე. თბ., თბილ. უნ-ტის გამ-ბა, 1957. 157 გვ.
22. საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სწავლების მაღალი ხარისხისათვის. – საქართველოს კომუნისტი, 1957, №11, გვ. 64 - 77.

1958

23. Дружба – великая сила. [К декаде Грузинского искусства и литературы в Москве]. – Советская Россия, 1958, 21 марта, с. 3.
24. Расцвет многовековой культуры. – Правда Украины, 1958, 20 марта.

1960

25. საქართველოს ჩვეულებითი სჯული. რედ. ილ.აბულაძე. თბ., საქ. სსრ მეც. აკად. გამ-ბა, 1960. 201 გვ.
26. ძველი აღმოსავლეთის სამართალი. რედ. გ.მელიქიშვილი. თბ., თბილ. უნ-ტის გამ-ბა, 1960. 0163, 163 გვ.
27. Нас объединяет великая и благородная цель. 16 лет Народной Польши. – Заря Востока, 1960, 22 июля, с. 3.
28. Судебник Бека и Агбуга. Грузинский текст, введение И. С. Долидзе. Пер. В. Д. Дондуа и И. С. Долидзе. Тб., Изд-во АН Груз. ССР, 1960. 82 с.

1962

29. დიდი მეცნიერი და მოქალაქე. [კ.კეკელიძის გარდაცვალების გამო]. – მნათობი, 1962, № 7, გვ. 160 - 163.
30. სიბრძნისმეტყველი მოძღვარი. [სიტყვა, წარმოთქმული კ.კეკელიძის დაკრძალვაზე]. – საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა გან-ბის მოამბე, 1962, № 2, გვ. 260 -261.
31. შუა საუკუნეების სამართალი. ტ. 2. განვითარებული ფეოდალიზმის ხანა (XI - XIV სს.). შეადგინა და კომენტარები დაურთო ი.დოლიძემ. თბ., საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამ-ბა, 1962. 645 გვ.

1963

32. ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. 1. ვახტანგ VI სამართლის წიგნთა კრებული. ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ი.დოლიძემ. თბ., საქ. სსრ მეც. აკად. გამ-ბა, 1963. 775 გვ.
33. Развивать общественные науки. Вечерний Тбилиси, 1963, 4 ноября, с. 2.

1965

34. საქართველოს ისტორიის გამოჩენილი მკვლევარი [ნიკო ბერძენიშვილი]. – მაცნე (საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა გან-ყოფილების ორგანო), 1965, № 2, გვ. 241- 245.

35. ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. 2. საერო საკანონმდებლო ძეგლები (X - XIX სს.). ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი.დოლიძემ. თბ., „მეცნიერება“, 1965. 762 გვ.

1966

36. გამოჩენილი ფილოსოფოსი [ს. წერეთელი]. – მაცნე (საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების ორგანო), 1966, №4, გვ. 320- 321.

1967

37. ვახტანგ VI სამართლის წიგნის ერთი ადგილის აღდგენისათვის. – საბჭოთა სამართალი, 1967, №4, გვ. 58 – 63.

38. პროფესორ ალექსანდრე ვაჩიშვილის ხსოვნას. თბილ. უნ-ტის შრომები, ტ. 119, იურიდიულ მეცნიერებათა სერია, 4, 1967, გვ. 3-5.

1970

39. ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. 3. საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI - XIX სს.). – ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი.დოლიძემ. თბ., „მეცნიერება“, 1970, 1320 გვ.

1972

40. ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. 4. სასამართლო განჩინებანი (XVI – XVIII სს.). ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი.დოლიძემ. თბ., „მეცნიერება“, 1972, 786 გვ.

1973

41. ერთი ეპიზოდი საციციანოს ისტორიიდან. - მაცნე. ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1973, № 4, გვ. 143-159.
42. Дорогой братства. [К Дню возрождения Польши]. -Заря Востока, 1973, 22 июля, с. 3.

1974

43. ქართული სამართლის ისტორიის მეცნიერების განვითარება საბჭოთა საქართველოში. - ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის XXXII სამეცნიერო სესია. ინსტიტუტის დაარსების 30-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი. მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები. თბ., „მეცნიერება“, 1974, გვ. 12-13.
44. ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. 5. სასამართლო განჩინებანი (XVIII ს.). ტექსტები გამოსცა და შენიშვნები დაურთო ი.დოლიძემ. თბ., „მეცნიერება“, 1974, 711 გვ.

45. პასუხი განაწყენებულ რეცენზენტს. [პასუხი თ. ენუქიძის რეცენზიაზე „ქართული სამართლის ძეგლების გამოცემის გამო“. – „საბჭოთა სამართალი“, 1975, №1]. – საბჭოთა სამართალი, 1975, № 2, გვ. 58 - 68.

46. არზანგი. – წგ-ში: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 1. თბ., 1976, გვ. 562.
47. არმენოპულოსის „ექვსწიგნეული“. წგ-ში: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 1. თბ., 1976, გვ. 579.
48. არმენოპულოსი კონსტანტინე. წგ-ში: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 1. თბ., 1976, გვ. 579.
49. მოძღვარი და განმანათლებელი ერისა [ივ.ჯავახიშვილის დაბადებიდან 100 წლისთავის გამო]. – კრ-ში: ეკონომიკა, 7. თბ., „მეცნიერება“, 1976, გვ. 3 -26.
50. მოძღვრის თავმდაბლობა. [ივ.ჯავახიშვილის დაბადებიდან 100 წლისთავის გამო]. – კომუნისტი, 1976, 9 ოქტ., გვ. 3.
51. საამილახვროს მოლაშქრეთა დავთარი (1656-1696 წწ.). – მაცნე. ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1976, №3, გვ. 90- 117.

52. აღბულა 1. – წგ-ში: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 2. თბ., 1977, გვ. 47.

53. ბაგრატ კურაპალატის სამართალი. – წგ-ში: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 2. თბ., 1977, გვ.132.
54. ბარბაროსთა სამართლის წიგნები. – წგ-ში: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 2. თბ., 1977, გვ.204.
55. ბასილიკები. – წგ-ში: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 2. თბ., 1977, გვ.221.
56. ბლასტარი მათე. – წგ-ში: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 2. თბ., 1977, გვ. 427.
57. ექვთიმე თაყაიშვილი ძველი საქართველოს სამოხელეო წესწყობილების შესახებ. – მაცნე. ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1977, № 3, გვ. 150 -154.
58. ვახტანგ VI-ის დასტურლამალის გარიგებათა ზოგიერთი წიგნი. – მაცნე. ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1977, № 2, გვ. 172 - 182.
59. კვლევის მნიშვნელოვანი შედეგები. [აბაშმაძე ვ. ნარკვევები პოლიტიკურ მოძღვრებათა ისტორიიდან. ტ. 2. თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1977. 582 გვ. რეც.] – თბილისი, 1977, 28 ნომბ., გვ. 3.
60. ტერმინოლოგიური მსჯელობა. [„დედის ხელისუფლება“] – მაცნე. ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1977, №1, გვ. 142.
61. ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. 6. სასამართლო განჩინებანი (XVIII–XIX სს.). ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი.დოლიძემ. თბ., „მეცნიერება“, 1977. 848 გვ.

62. დავით რექტორის შეცდომა? – თბილისი, 1978, 23 სექტ., გვ. 4.
63. მოსეს სამართლის ქართული ვერსიის ბიბლიური წყარო. – მაცნე. ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1978, №2, გვ. 168 - 175.
64. რას გვიამბობს ბეჭედი... [ბაქრაძე ა. მასალები ქართული სფრაგისტიკის ისტორიისათვის. ნაწ. 1. თბ., „მეცნიერება“, 1978. 134 გვ. რეც.] – თბილისი, 1978, 5 დეკ., გვ. 3.

65. ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობა სამართლის დარგში. – მაცნე. ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1979, № 3, გვ. 168 - 181.
66. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული. – წგ-ში: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ.4. თბ., 1979, გვ. 337-338.
67. ვახტანგის სამართლის წიგნის კრიტიკული ტექსტის დადგენისათვის. – მაცნე. ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1979, №2, გვ. 182 - 198.
68. „დაჩხუბილნი“ თუ „დაჩხიბულნი“ [სიტყვის ეტიმოლოგიისათვის ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნიდან]. – მაცნე. ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1979, №1, გვ. 185 - 186.

69. თორმეტი ტაბულის კანონები. წგ-ში: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ.4. თბ., 1979, გვ. 694.

1980

70. კათალიკოსთა სამართალი. – წგ-ში: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ.5. თბ., 1980, გვ. 317.
71. „კაროლინა“. – წგ-ში: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ.5. თბ., 1980, გვ. 412.
72. „კორპუს იურის ცივილის“. – წგ-ში: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ.5. თბ., 1980, გვ. 680.

1981

73. დიდი სჯულის კანონი და რუის-ურბნისის ძეგლისწერა. – მაცნე. ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1981, №4, გვ 95 -103.
74. რუსი მეცნიერი - ქართული კულტურის მკვლევარი. [მაქსიმე კოვალევსკის დაბადების 130-ე წლისთავის გამო]. - კომუნისტი, 1981, 10 ოქტ., გვ 4.
75. სამართალი ვახტანგ მეექვსისა. ტექსტი დაადგინა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო ი.დოლიძემ. თბ., „საბჭოთა საქართველო“, 1981, 334 გვ. 1 ფ. პორტრ.
76. ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. VII. სასამართლო არზა-ოქმები. ტექსტები გამოსცა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ი.დოლიძემ. თბ., „მეცნიერება“, 1981, 870 გვ.

77. გმირული ისტორიის მატიანე. დამთავრდა „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ რეატიმეულის გამოცემა. – კომუნისტი, 1982, 12 აგვ. გვ.3.
78. რამდენიმე შენიშვნა ერთ ნაშრომზე. [სურგულაძე ივ. „ქართული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური აზრის ისტორიიდან. თბ., „მეცნიერება“. 1981, 158 გვ. რეც.] – თბილისი, 1982, 12 ივლ., გვ. 3.
79. რედაქტორისაგან. – წგ-ში: ჯავახიშვილი ივ. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. VI. თბ., „მეცნიერება“, 1982, გვ.5 -13.
80. ხიზანაშვილი ნ. (ურბნელი). რჩეული იურიდიული ნაწერები. დასაბეჭდად მოამზადა, ბიოგრაფიული მასალები და შენიშვნები დაურთო ი.დოლიძემ. თბ., „მეცნიერება“, 1982. 648 გვ.

81. მოსეს სამართალი. – წგ-ში: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ.7. თბ., 1984, გვ.133.
82. მხითარ გოშის სამართლის წიგნი. – წგ-ში: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ.7. თბ., 1984, გვ. 277.
83. პატიყი. – წგ-ში: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ.7. თბ., 1984, გვ.711.

1985

84. ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. VIII. სასამართლო არზა-ოქმები. კერძო სამართლებრივი აქტები. ტექსტები გამოსცა და შენიშვნები დაურთო ი.დოლიძემ. თბ., „მეცნიერება“, 1985, 1128 გვ.

1986

85. უარზანგობა. - წგ.-ში: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ.10. თბ., 1986, გვ.94.
86. „ქორწინებისა თავთათვის“. – წგ.-ში: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ.10. თბ., 1986, გვ. 551- 552.

გამოუქვეყნებელი შრომები

ინახება ი.დოლიძის პირად არქივში

87. ადრეფეოდალური სამართლის ძეგლები. ტ. 1. [შევსებული და გადამუშავებული. ხელნაწერი]. 237 გვ.
88. გიორგი ნათაძე – სალიკური სამართლის მკვლევარი. [ნაბეჭდი]. 13 გვ.
89. დასტურლამალი. [ნაბეჭდი]. 141 გვ.
90. ეგნატე ნინოშვილი. [XIX ს. ჟურნალ-გაზეთებში. ნაბეჭდი]. 232 გვ.
91. ლევან ასათიანის ხსოვნას. 1970 წლის 19 ოქტომბერი. [ხელნაწერი]. 6 გვ.
92. მასალები მარი ბროსესა და დიმიტრი მეღვინეთ-ხუციშვილის შესახებ. [ხელნაწერი]. 1982 წ. 36 გვ.

93. ნიკოლოზ ბარათაშვილი [XIX საუკუნის ჟურნალ-გაზეთებში. ნაბეჭდი]. 127 გვ.
94. სიტყვა წარმოთქმული ი.ნიკოლაძის დაკრძალვაზე [1951 წ. 13 მარტს. ნაბეჭდი]. 3 გვ.
95. ნ.ბერძენიშვილი. [სიტყვა წარმოთქმული სამგლოვიარო მიტინგზე 1965 წლის 20 ივნისს. ნაბეჭდი]. 6 გვ.
96. სიმონ ჯანაშიას ხსოვნას. [სიტყვა წარმოთქმული საიუბილეო საღამოზე 1966 წლის 19 ნოემბერს აკადემიის სხდომათა დარბაზში. ნაბეჭდი]. 4 გვ.
97. სიმონ ჯანაშია და ნიკო ბერძენიშვილი. [სიტყვა წარმოთქმული ს. ჯანაშიას 75 და ნ.ბერძენიშვილის 80 წლისთავისადმი მიძღვნილ სხდომაზე 1975 წლის 22 ოქტომბერს უნივერსიტეტის სხდომათა დარბაზში. ხელნაწერი]. 8 გვ.
98. პოეტებად იბადებიან, ორატორებად ხდებიან. [სიტყვა წარმოთქმული შ.ნუცუბიძის საიუბილეო საღამოზე 1979 წ. 25 დეკემბერს. ნაბეჭდი]. 10 გვ.
99. შუა საუკუნეების სამართალი. ტ.3. ინგლისური სამართლის ძეგლები. IX-XIV სს. [ხელნაწერი. 1970. 95 გვ.]. [გაფართოებული და გადამუშავებული].
100. შუა საუკუნეების სამართალი. ტ. 4. გერმანული სამართლის ძეგლები. XII-XIV სს. [ხელნაწერი. 370 გვ.]. [გაფართოებული და გადამუშავებული].
101. შუა საუკუნეების სამართალი ტ. 5. გერმანული სამართლის ძეგლები. XIII-XVIII სს. [ხელნაწერი. 277 გვ.]. [გაფართოებული და გადამუშავებული].
102. ქართული სამართლის საკანონმდებლო წყაროები. საკანონმდებლო აქტები XI-XIX სს. [ხელნაწერი. 1975. 253 გვ.].
103. ხელმწიფის კარის გარიგება. [ხელნაწერი 43 გვ.].

104. Крепостное право в Грузии по уложению Вахтанга VI. Рукопись диссертации на соискание степени кандидата юридических наук. Хранится в библиотеке Института Советского Законодательства при Министерстве Юстиции СССР. М., 1941. 227 с.

ი.დოლიძის რედაქციით გამოცემული შრომები

1948

105. სახელმწიფოს და სამართლის ზოგადი ისტორიის კურსის პროგრამა. უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტისა და იურიდიული ინსტიტუტებისათვის. თბ., თბილ. უნ-ტის გამ-ბა, 1948. 30 გვ.

1949

106. საერთაშორისო სამართალი. სახელმძღვანელო იურიდიული ინსტიტუტისა და ფაკულტეტებისათვის. თბ., თბილ. უნ-ტის გამ-ბა, 1949. 576 გვ.

1958

107. სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის პროგრამა უმაღლესი იურიდიული სასწავლებლებისათვის. თბ., თბილ. უნ-ტის გამ-ბა, 1958. 40 გვ.

1962

108. ინწკირველი გ. სახელმწიფოსა და სამართლის თეორია. სახელმძღვანელო იურიდიული ფაკულტეტის სტუდენტებისათვის. თბ., თბილ. უნ-ტის გამბა, 1962. 392 გვ.

1962-1982

109. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მოამბე, 1962, № 1-3 – 1963, № 1-3; მაცნე (საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ განყოფილებათა ორგანო), 1964, № 1-6 – 1968, № 1; მაცნე. ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1980, № 1- 4 – 1982, № 1- 4.

სარედაქციო კოლეგიის წევრი.

1963

110. აგიბალოვა ე., დონსკოი გ. შუა საუკუნეების იტორია. სახელმძღვანელო VI კლასისათვის. თბ., „ცოდნა“, 1963. 295 გვ.

1974

111. ეკონომიკა. სტატიების კრებული. VI. თბ., „მეცნიერება“, 1974. 308 გვ.

სარედაქციო კოლეგიის წევრი.

1975-1981

112. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 1-5. თბ., 1975-1980.

მთავარი სარედაქციო კოლეგიის წევრი.

113. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. საქართველოს სსრ. თბ., 1981. 360 გვ. – წიგნი პარალ. რუს. ენ.

მთავარი სარედაქციო კოლეგიის წევრი.

1976

114. ეკონომიკა. სტატიების კრებული. VII. ეძღვნება ივ.ჯავახიშვილის დაბადების 100 წლისთავს. თბ., „მეცნიერება“, 1976. 172 გვ.

სარედაქციო კოლეგიის წევრი.

115. ფუტკარაძე ი. ქართული ვალდებულებითი სამართლის ისტორიის ნარკვევები. თბ., „მეცნიერება“, 1975. 205 გვ.

1977

116. საზღვარგარეთის ქვეყნების სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის კურსის პროგრამა. (სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორია). სახელმწიფო უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტისათვის. თბ., თბილ. უნ-ტის გამ-ბა, 1977. 37 გვ.

1979

117. ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები. წ. 3. თბ., „მეცნიერება“, 1979. 186 გვ.
118. ჯავახიშვილი ივ. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. 1. თბ., თბილ. უნ-ტის გამ-ბა, 1979. 460 გვ.
მთავარი სარედაქციო კოლეგიის წევრი.

1980

119. Законы Вахтанга VI. Перевод, введение, примечания, глоссарий и указатели Д. Л. Пурцеладзе. Тб., "Мецниереба", 1980. 336 с.
Член главной редакционной коллегии.

1982

120. ჯავახიშვილი ივ. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. III. თბ., თბილ. უნ-ტის გამ-ბა, 1982. 510 გვ.
მთავარი სარედაქციო კოლეგიის წევრი.
121. ჯავახიშვილი ივ. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. VI. თბ., „მეცნიერება“, 1982. 464 გვ.

1983

122. ჯავახიშვილი ივ. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. II. თბ., „მეცნიერება“, 1983. 484 გვ.
მთავარი სარედაქციო კოლეგიის წევრი.

1984

123. ჯავახიშვილი ივ. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. VII. თბ., თბილ. უნ-ტის გამ-ბა, 1984. 421 გვ.

ლიტერატურა ი.დოლიძის შესახებ

1952

124. სურგულაძე ივ. ი.დოლიძე – „ადრინდელი ფეოდალური სამართლის ძეგლები“. [თბ., თბილ. უნ-ტის გამ-ბა, 1950. LXXXVIII, 123 გვ. რეც.] – მნათობი, 1952, № 5, გვ. 154 – 156.

1955

125. სიდამონიძე ვ. წიგნი ძველი ქართული სამართლის შესახებ. [ი.დოლიძე. ძველი ქართული სამართალი. თბ., თბილ. უნ-ტის გამ-ბა, 1953. 380 გვ. რეც.] – სახალხო განათლება, 1955, 11 აგვ., გვ. 4.

1956

126. ბაქრაძე ჯ. ძველი ქართული სამართალი [დოლიძე ი. ძველი ქართული სამართალი. თბილ., უნ-ტის გამ-ბა. 1953. 380 გვ. რეც.]. – მნათობი, 1956, №3, გვ. 189 - 192.
127. სადოქტორო დისერტაციის დაცვა თბილისის სახ. უნივერსიტეტში. [ი.ს. დოლიძე. „ძველი ქართული სამართალი“. – კომუნისტი, 1956, 28 მარტი, გვ. 4.

128. ნადარეიშვილი გ. გიორგი ბრწყინვალის სამართალი.
[დოლიძე ი. გიორგი ბრწყინვალის სამართალი. თბ.,
თბილ. უნ-ტის გამ-ბა, 1957. 157 გვ. რეც.] – მნათობი,
1958, №2, გვ. 188 - 190.
129. სურგულაძე ი., გრიგოლია კ. მონოგრაფია ქართული
სამართლის ისტორიის შესახებ. [დოლიძე ი. გიორგი
ბრწყინვალის სამართალი. თბ., თბილ. უნ-ტის გამ-ბა,
1957. 156 გვ. რეც.] – საქართველოს ეკონომისტი, 1958,
№9, გვ. 89 – 94.
130. Декада грузинского искусства и литературы в
Москве.[В пресс-конференции приняли участие
секретарь ЦК КП Грузии И.С. Долидзе]. – Известия,
1958, 15 марта, с. 4.
131. Декада грузинского искусства и литературы. [Со
вступительным словом о грузинской литературе
выступил секретарь ЦК КП Грузии И.С. Долидзе]. –
Правда, 1958, 31 марта, с. 4.

1960

132. ნადარეიშვილი გ. დამხმარე სახელმძღვანელო -
„ძველი აღმოსავლეთის სამართალი“. [ი.დოლიძე -
„ძველი აღმოსავლეთის სამართალი“. თბ., თბილ. უნ-
ტის გამ-ბა, 1960. 0163, 163 გვ. რეც.] – საბჭოთა
სამართალი, 1960, №6, გვ. 62 – 66.

1961

133. აკადემია იზრდება. [ი. დოლიძე და სხვ. არჩეულნი არიან საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილ წევრებად]. – კომუნისტი, 1961, 3 იანვ., გვ. 2.
134. ი.ს. დოლიძე – საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილი წევრი. – საბჭოთა სამართალი, 1961, №1, გვ. 81 - 83.

1962

135. ნადარეიშვილი გ. საქართველოს ჩვეულებითი სჯული [ი.დოლიძე. საქართველოს ჩვეულებითი სჯული. რედ ი.აბულაძე. თბ., საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამ-ბა, 1960. 199 გვ. რეც.]. – საბჭოთა სამართალი, 1962, №1, გვ. 88-90.

1964

136. Долидзе Исидор Самсонович. – В кн.: Советская Историческая Энциклопедия. Т. 5. М., "Сов. энциклопедия", 1964, с. 280-281.

1965

137. ბრძანებულება საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმისა ი.ს. დოლიძისათვის საქართველოს

სსრ მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწის საპა-
ტიო წოდების მინიჭების შესახებ. – კომუნისტი, 1965,
16 აპრ., გვ. 2; Заря Востока, 1965, 16 апр., с. 2.

1966

138. ბრძანებულება სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს
პრეზიდიუმისა [ი.ს. დოლიძის „საპატიო ნიშნის“
ორდენით დაჯილდოების შესახებ]. – კომუნისტი,
1966, 13 მაისი, გვ. 4; Заря Востока, 1966, 14 мая., с. 3.
139. უბეველესი ძეგლი. [დოლიძე ი. ქართული სამართლის
ძეგლები. ტ. 2. საერო საკანონმდებლო ძეგლები (X -
XIX სს). თბ., „მეცნიერება“, 1965. 760 გვ. ბიბლიო-
გრაფიული ცნობა] . - თბილისი, 1966, 8 აგვ., გვ. 3.

1972

140. რატიანი ზ. ზოგიერთი ტერმინის დაზუსტებისათვის.
[„ქონება“-ს ი.დოლიძისეული განმარტების შესახებ].
– ახალგაზრდა კომუნისტი, 1972, 3 ოქტ. გვ. 3.

1974

141. Надареишвили Г.Н. О публикации памятников
грузинского права. – В сб.: Экономика. VI, Тб.,
"Мецниереба", 1974, с. 299-301.

1975

142. ენუქიძე თ. „ქართული სამართლის ძეგლების“
გამოცემის გამო. [დოლიძე ი. ქართული სამართლის

ბეგლები ტ. 1-4. თბ., „მეცნიერება“, 1963 - 1972. რეც.]
– საბჭოთა სამართალი, 1975, №1, გვ. 74 – 85.

1977

143. აბაშმაძე ვ. საინტერესო დოკუმენტები. [დოლიძე ი. ქართული სამართლის ბეგლები. ტ. 6. თბ., „მეცნიერება“ 1977. 848 გვ. რეც.] – ლენინის დროშა (მახარაძე), 1977, 1 დეკ., გვ.3.

1978

144. დოლიძე ისიდორე სამსონის ბე. – ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 3. თბ., 1978, გვ. 610, სურ-ით.

1979

145. დოლიძე ისიდორე სამსონის ბე. – წგ-ში: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია. პერსონალური შემადგენლობა. 1941- 1978. თბ., „მეცნიერება“, 1979, გვ. 42, სურ-ით.

1981

146. Джакели Д. Памятник грузинского права. Новые книги. [“Законы Вахтанга VI”. Тб., “Мецниереба”, 1980. 336 с. Выказ. И. С. Долидзе]. – Вечерний Тбилиси, 1981, 24 июня, с. 3

147. ჩხატარაიშვილი ქ. საყურადღებო გამოცემა. [ხიზანაშვილი ნ. (ურბნელი), რჩეული იურიდიული ნაწერები. დასაბეჭდად მოამზადა, ბიოგრაფიული მასალები და შენიშვნები დაურთო ი.დოლიძემ. თბ., „მეცნიერება“, 1982. 648 გვ. რეც.] - წიგნის სამყარო, 1982, 14 ივლ., გვ. 3.

148. გოგინავა ს. გამოჩენილი მეცნიერი, საზოგადო მოღვაწე. (დაბადების 70 წლისთავის გამო). - საბჭოთა სამართალი, 1985, № 6, გვ. 66-70.
149. კეკელია მ. აკადემიკოს ისიდორე დოლიძის გახსენება. (დაბადების 70 წლისთავის გამო). - მნათობი, 1985, № 6, გვ. 167- 168.

150. დუმბაძე მ., კეკელია, მ. მომავალი კიდე უფრო დააფასებს. სერიის „ქართული სამართლის ძეგლების“ ბოლო - VIII ტომის გამოცემის გამო. - კომუნისტი, 1986, 26 ივნ., გვ. 3.
151. ნადარეიშვილი გ. აკადემიკოსი ისიდორე სამსონის ძე დოლიძე (1915-1982). - ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები. ტ. IV (ემღვნება ისიდორე დოლიძის ნათელ ხსოვნას). თბ., „მეცნიერება“, 1986, გვ. 3 - 27.
152. ისიდორე დოლიძე. ბიო ბიბლიოგრაფია. მ.კეკელია. სამეცნიერო და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის

მოკლე მიმოხილვა. (ქართ., რუს., ინგლ. ენებზე).
შემდგენლები: ი.დუდუჩავა, ლ.ქირია. თბ.,
„მეცნიერება“, 1986. 91გვ.

2007

153. აბაშიძე ზ. ისიდორ დოლიძე. – Православная
Энциклопедия. Т. 15. Москва, 2007, стр. 589.

2012

154. დოლიძე ისიდორე სამსონის ძე. – საქართველო.
ენციკლოპედია. ტ. 2. თბ., 2012, გვ. 475-476, სურ-ით.

2015

155. საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი. სამართლის ისტორიის დაუღალავი
მკვლევარი (მიძღვნილი აკად. ი. დოლიძის დაბა-
დების 100 წლისთავისადმი). – საქართველოს
რესპუბლიკა, 2015, 17აპრ., გვ.5.
156. სურგულაძე ნ., ფერაძე გ. აკადემიკოს ისიდორე
დოლიძის გახსენება (დაბადებიდან 100 წლისთავთან
დაკავშირებით). – მაცნე (საქ.მეცნ.ეროვნული აკადე-
მიის ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიისა და
ხელოვნების ისტორიის სერია), 2015, N 2, გვ. 202-208.

ისიდორე დოლიძე დედასთან, მარიამ კვირჩილაძესთან და
დებთან ერთად, 1917 წ.

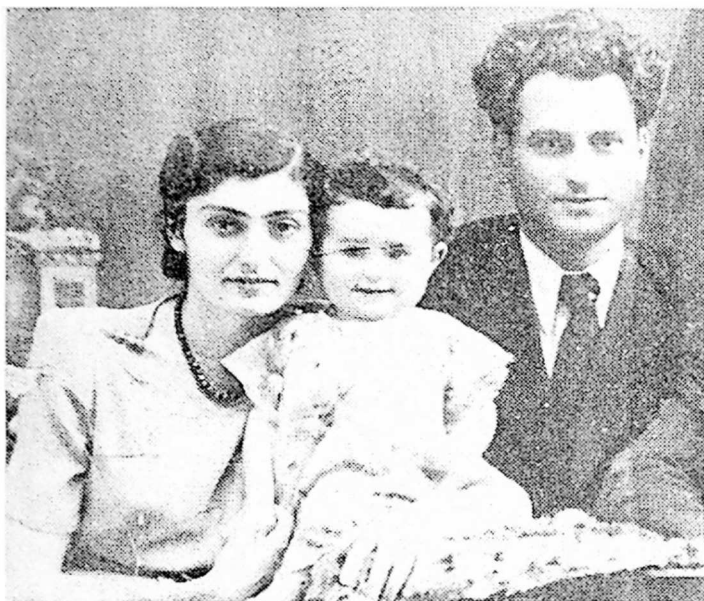
ქართველ სტუდენტებთან ერთად, მოსკოვი, 1939 წ.

ისიდორე დოლიძე მეუღლესთან, ალისა ჯენტოვან ერთან,
1944 წ.

ისიდორე დოლიძე და ვიქტორ ჩხიკვაძე, მოსკოვი, 1945 წ.

ისიდორე დოლიძე მეუღლესთან და უფროს ქალიშვილთან,
დალისთან ერთად, 1946 წ.

ისიდორე დოლიძე, იურიდიული ფაკულტეტის დეკანი,
თანამშრომლებთან ერთად, 1947 წ.

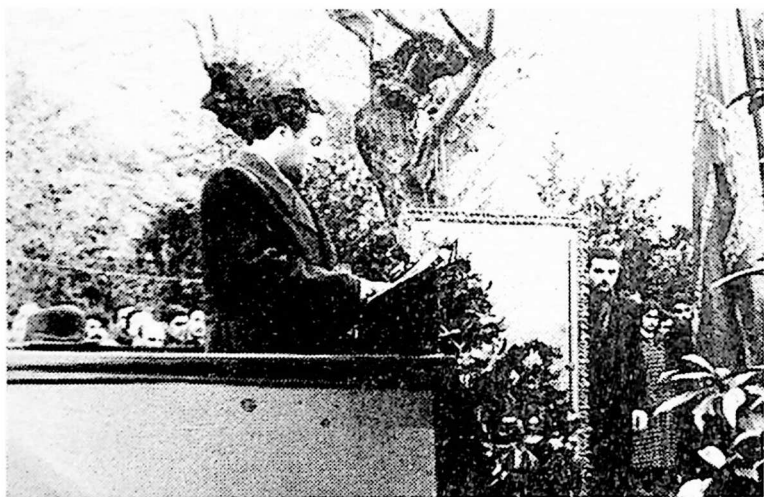
ხელოვნების საქმეთა სამმართველოს უფროსი, 1950 წ.

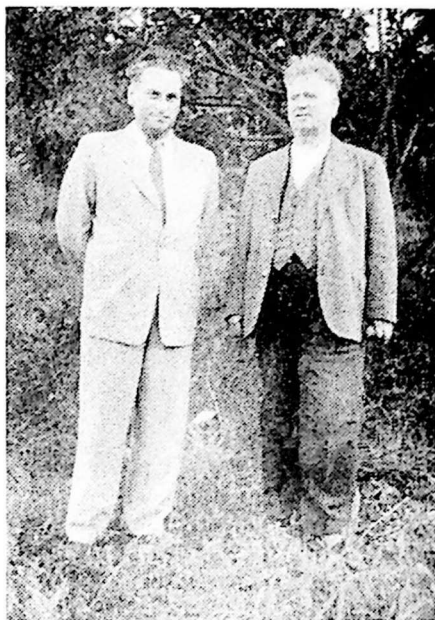
ისიდორე დოლიძე ხელოვნების მოღვაწეებთან ერთად
(სხედან: ი. დოლიძე, ვალ. ხატიაშვილი, შ. მშველიძე,
ვ. ანჯაფარიძე, ვ. კუპრავა, ი. ტუსკია; დგანან: გ. ხახანაშვილი,
ვალ. ცაგარეიშვილი, არჩ. გიორგაძე, შ. თათარაშვილი,
მ. ჩირინაშვილი, ვ. მელქაძე, ი. სუხიშვილი), 1950 წ.

ბველ ქართულ სამართალზე მუშაობისას, 1951 წ.

სიტყვა წარმოთქმული იაკობ ნიკოლაძის დაკრძალვაზე, 1951 წ.

აკაკი შანიძესთან ერთად, 1953 წ.

ისიდორე დოლიძე ოჯახით (მეუღლე ალისა და ქალიშვილები:
ლია, დალი, თინათინი), 1956 წ.

ისიდორე დოლიძე საქართველოს სსრ უმაღლესი
სასამართლოს თავმჯდომარე, 1956 წ.

ისიდორე დოლიძე იურიდიული ფაკულტეტის
პროფესორ-მასწავლებლებთან და სტუდენტებთან ერთად,
1956 წ.

საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს სესიაზე, 1957 წ.,
მარცხნიდან: კინორეჟისორი სიკო დოლიძე, ისიდორე
დოლიძე, საოპერო თეატრის დირექტორი დიმიტრი მჭედლიძე

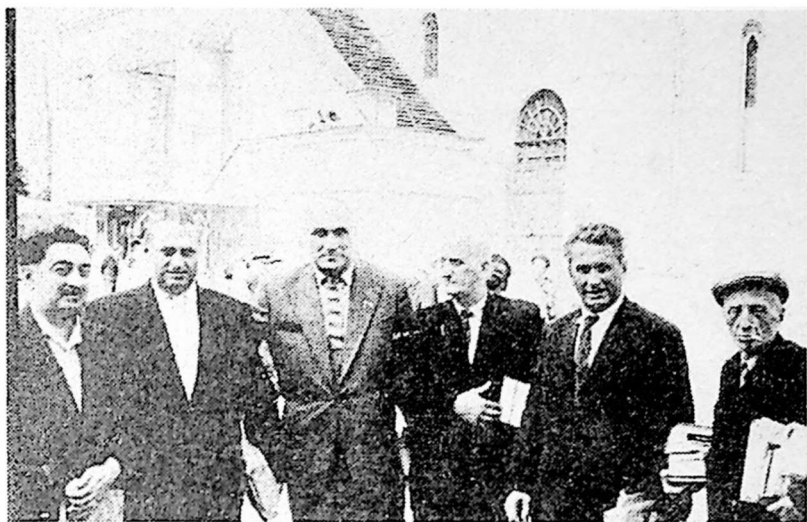
რესპუბლიკური ფესტივალი თბილისში
(ვაკის სტადიონზე) 1957 წ.

გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადების“ წიგნზე მუშაობისას,
1957 წ.

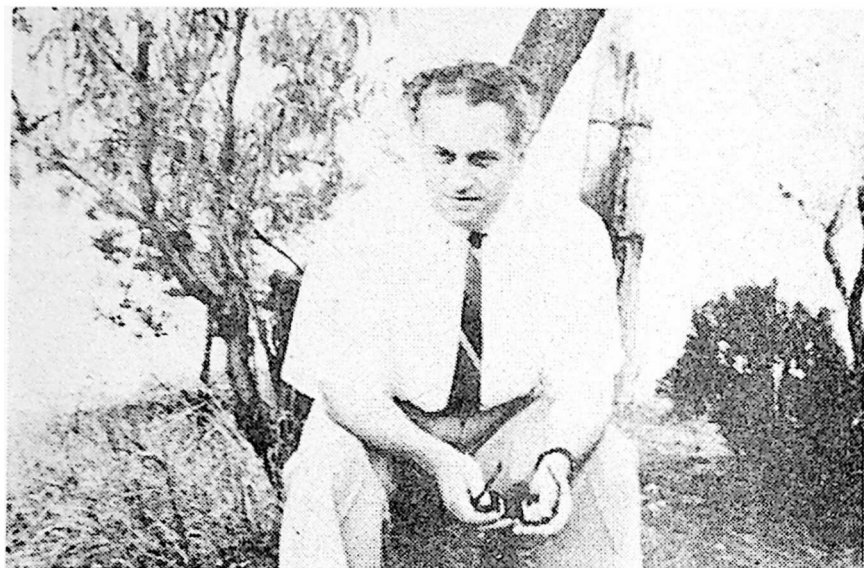
უცხოეთის ქვეყნებთან კულტურული ურთიერთობის
საზოგადოების სხდომაზე: ი.დოლიძე, ალ. ჟღენტი, ვ.კუპრაძე,
1958 წ.

მწერალთა მესამე ყრილობაზე, მარცხნიდან: რ.მარგიანი, ი.დოლიძე, ი. აბაშიძე, ა. ქუთათელი, გ.ჯიბლაძე, ს.კლდიაშვილი, მოსკოვი, 1959 წ.

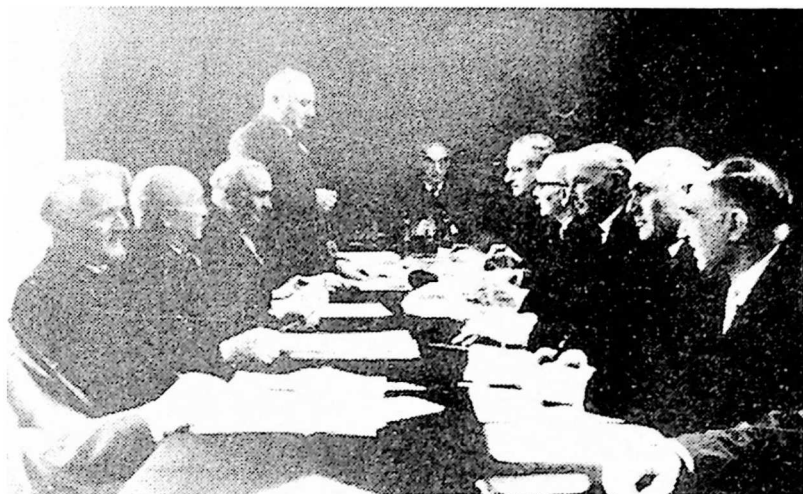
სულსან-საბა ორბელიანის ძეგლის გახსნაზე (300წლის იუბილესთან დაკავშირებით), ტანძია, 1959 წ.

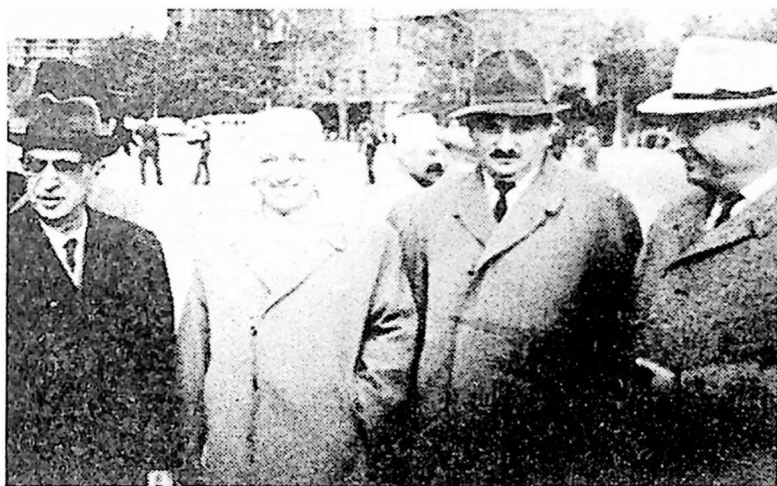
კულტურის სახალხო უნივერსიტეტების რესპუბლიკური
საბჭოს თავმჯდომარე, 1961 წ.

ისიდორე დოლიძე საქ. სსრ. მეცნ. აკად. ვიცე-პრეზიდენტი,
1962 წ.

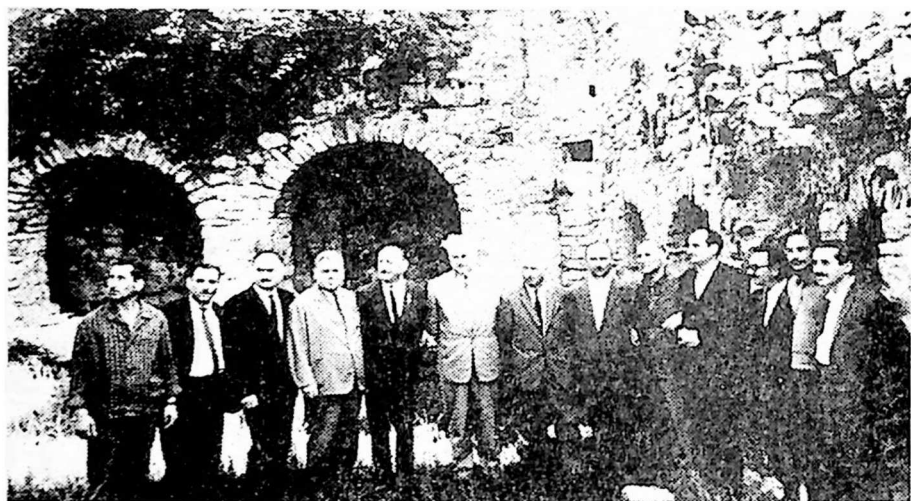
საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის
სხდომა, 1964 წ., მარცხიდან: ვ.კუპრაძე, ა.ჯანელიძე,
ს.დურმიშიძე, რ.დვალი, ნ.მუსხელიშვილი, ი.დოლიძე,
მ.საბაშვილი, გ.წერეთელი, ი.აბაშიძე, გ.ციციშვილი

მარცხიდან: ნ.მუსხელიშვილი, რ.დვალი, ვ.ჭავჭავაძე,
ი.დოლიძე, 1964 წ.

უმცროს ქალიშვილთან, თამართან ერთად, 1964 წ.

იყალტოს აკადემიაში, 1965 წ.

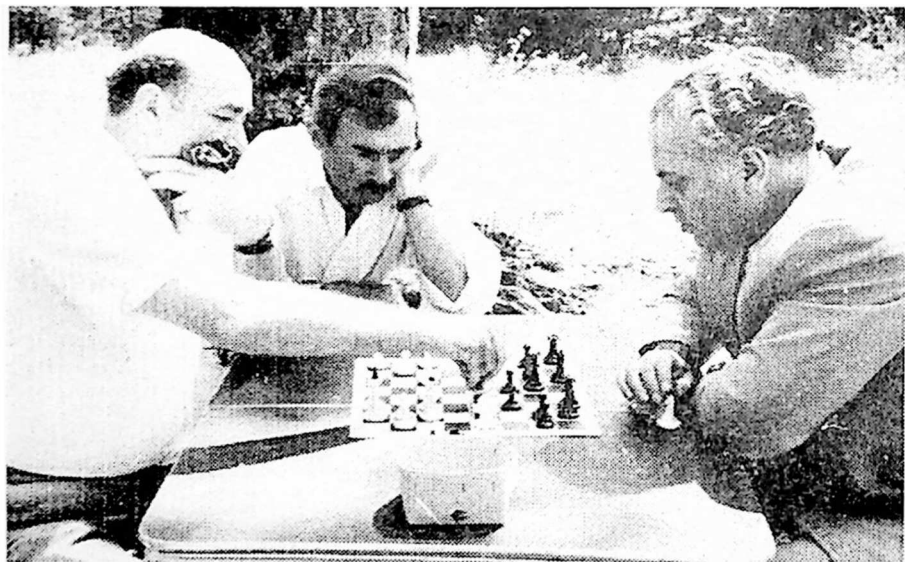
საქართველოს მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწე, 1965 წ.

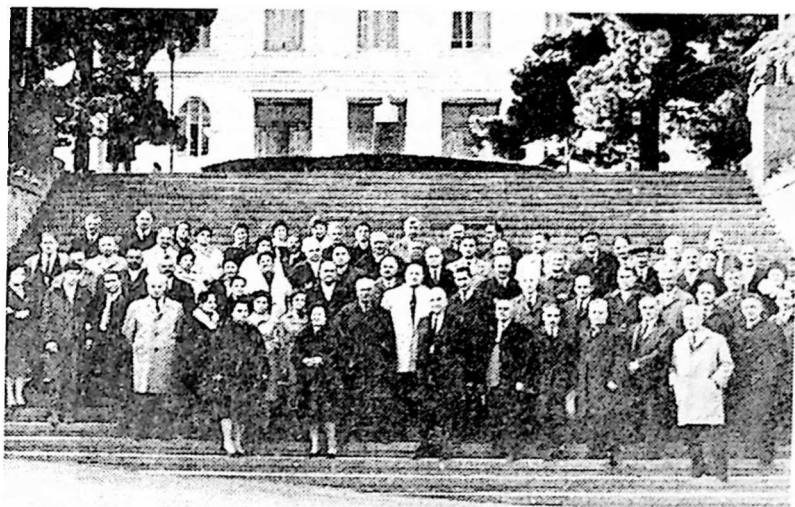
საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში, 1966 წ., მარცხნიდან:
ი.დოლიძე, რ.დვალი, ა.აფაქიძე.

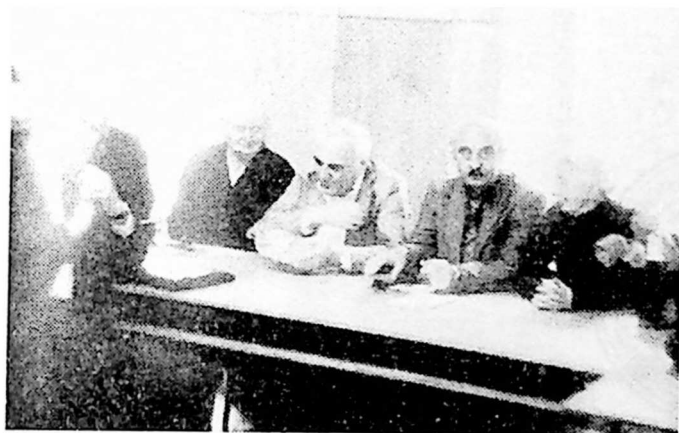
ბედენის გათხრებზე (თეთრი წყარო), 1966 წ.

ჰოზი - ჭადრაკის თამაში, 1969 წ.

ისიდორე დოლიძე თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
1952 წლის კურსდამთავრებულებთან ერთად, 1972 წ.

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და
სამართლის ინსტიტუტის სამართლის განყოფილების
წევრებთან ერთად, მარცხნიდან: ისიდორე დოლიძე,
თამარ ცაგურია, თენგიზ ლილუაშვილი, გივი ჟვანია,
თინათინ წერეთელი, 1975 წ.

ისიდორე დოლიძე მეუღლესთან ერთად სასლში, 1977 წ.

ისიდორე დოლიძე ხელნაწერთა ინსტიტუტში
„ქართული სამართლის ძეგლების“ რეკომენდულზე მუშაობისას,
1980 წ.